

Μνήμων

Τόμ. 14 (1992)

ΕΘΝΙΚΗ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΑ ΧΡΗΣΗ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΓΕΡΜΑΝΙΑ. ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ «ΥΠΕΡΒΑΣΗΣ ΤΟΥ ΠΑΡΕΛΘΟΝΤΟΣ»

Κ. ΛΟΥΛΟΣ

doi: [10.12681/mnimon.184](https://doi.org/10.12681/mnimon.184)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΛΟΥΛΟΣ Κ. (1992). ΕΘΝΙΚΗ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΑ ΧΡΗΣΗ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΓΕΡΜΑΝΙΑ. ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ «ΥΠΕΡΒΑΣΗΣ ΤΟΥ ΠΑΡΕΛΘΟΝΤΟΣ». *Μνήμων*, 14, 177-187. <https://doi.org/10.12681/mnimon.184>

Κ. ΛΟΥΤΑΟΣ

ΕΘΝΙΚΗ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΑ ΧΡΗΣΗ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΓΕΡΜΑΝΙΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ «ΥΠΕΡΒΑΣΗΣ ΤΟΥ ΠΑΡΕΛΘΟΝΤΟΣ»

Η γερμανική Ιστοριογραφία, αλλά και η κοινή γνώμη της Γερμανίας συγκλονίστηκαν στα τελευταία χρόνια της προηγούμενης δεκαετίας από μια οξύτατη αντιπαράθεση γύρω από το θέμα της γενοκτονίας των Εβραίων κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Οι ιδεολογικές προεκτάσεις της «διαμάχης των Ιστορικών» καταγράφηκαν ήδη¹.

Πρωταρχικός στόχος αυτού του κειμένου είναι να επισημάνει άλλες παραμέτρους της διαμάχης. Συγκεκριμένα αναφέρεται στη διαπλοκή της δημόσιας χρήσης της Ιστορίας με την πολιτική επικαιρότητα αφενός, και στην ηθική διάσταση της γενοκτονίας αφετέρου, που αποτελεί αναμφίβολα το πιο ευαίσθητο και κρίσιμο θέμα της Γερμανικής Ιστορίας. Το «αδιανόητο» της συστηματικής εξόντωσης εκατομμυρίων ανθρώπων αναδεικνύεται ως πεμπτούσια ενός ανυπέρβλητου προβλήματος της σύγχρονης γερμανικής κοινωνίας, δηλαδή της «υπέρβασης του παρελθόντος» (Vergangenheitsbewältigung).

Δεν είναι υπερβολική η διαπίστωση ότι η οξύτητα της διαμάχης οφείλεται σε μεγάλο βαθμό ακριβώς στις ηθικές διαστάσεις², οι οποίες είναι συνηφασμένες με θεμελιώδη ερωτήματα για το παρόν και το μέλλον της γερμανικής κοινωνίας. Όπως είναι φυσικό η σπουδαιότητα του θέματος προκάλεσε πληθώρα δημοσιευμάτων. Οι κραδασμοί της αντιπαράθεσης ξεπέρασαν τα σύνορα της Γερμανίας, αφού η προβληματική του εγγίζει και άλλες χώρες όπως π.χ. την Αυστρία και αφορά την ευρωπαϊκή Ιστορία γενικότερα³.

---

1. Βλ. Α. Α. Κύρτσης, «Ιστορία και Ιδεολογία στη Γερμανία», *Ιστορικά* τχ. 7 (1987) 209-224.

2. Βλ. τις σημαντικότερες απόψεις στο συλλογικό τόμο: «*Historikerstreit*». *Die Dokumentation der Kontroverse um die Einzigartigkeit der nationalsozialistischen Judenvernichtung*, Μόναχο 1987.

3. Ανάλογες συζητήσεις έγιναν και στην Αυστρία με αφορμή και την υπόθεση Βάλντχαϊμ, βλ. σχετικά G. Boltz, «Oesterreichs verborgene Nazivergangenheit und der Fall Waldheim», *Forum* 430/31 (1989) 47-55. Για τις συζητήσεις του θέματος εκτός Γερ-

Η διένεξη πηγάζει καταρχήν από διαφορετικές μεθοδολογικές προσεγγίσεις και αντιθετικά μοντέλα ερμηνείας της εθνικοσοσιαλιστικής περιόδου.

Από την μια πλευρά είναι η ομάδα των «αναθεωρητικών», που επιδιώκουν την ιστορικοποίηση της περιόδου με απολογητικές θέσεις και σχετικοποίηση των κοινωνικο-ψυχολογικών επιπτώσεών της. Γι' αυτόν τον σκοπό χρησιμοποιούν ερμηνευτικά μοντέλα Νεοϊστορισμού, που προέρχονται από την γνωστή θεωρία του Leopold von Ranke ότι «κάθε εποχή είναι άμεσα συνδεδεμένη με τον Θεό»⁴. Δηλαδή ερμηνεύουν την εθνικοσοσιαλιστική περίοδο ενύπαρκτα, μέσα από τις δικές της κατηγορίες και συνθήκες. Πρώτη συνέπεια αυτής της προσέγγισης είναι να διαχέεται στην κοινή γνώμη η άποψη ότι τα ναζιστικά εγκλήματα δεν είχαν μοναδικό χαρακτήρα, αλλά ήταν μια περίπτωση γενοκτονίας όπως άλλες στην παγκόσμια ιστορία.

Σ' αυτό το σημείο πρέπει να διευκρινίσουμε ότι κανένας από τους «αναθεωρητικούς» δεν αμφισβητεί την έκταση και την φρίκη των εθνικοσοσιαλιστικών εγκλημάτων.

Από την άλλη πλευρά έχουμε το μέτωπο των επικριτών της «αναθεώρησης», με πρώτο τον γνωστό φιλόσοφο J. Habermas. Αυτοί επικρίνουν την συγκεκριμένη μέθοδο ιστορικοποίησης, διότι προσφέρει στη γερμανική κοινωνία μια απαράδεκτα άκριτη δυνατότητα αντιμετώπισης του αρνητικού παρελθόντος, που συνεπάγεται τον κίνδυνο υπέρβασης του προβλήματος απλώς με την απόθησή του⁵.

Η πολιτικοποίηση της Ιστορίας, δηλαδή η χρησιμοποίησή της για τη διαμόρφωση μιας εθνικής συνείδησης χωρίς προβλήματα ταύτισης με το παρελθόν, έχει διατυπωθεί προγραμματικά από έναν Ιστορικό της ομάδας των «αναθεωρητικών». Ο M. Stürmer όχι μόνο δεν απορρίπτει τον συνδυασμό Ιστορίας και πολιτικής, αλλά αντίθετα υπογραμμίζει, ότι όποιος αρνείται αυτή την σχέση «...αγνοεί ότι σε μια χώρα χωρίς Ιστορία, κερδίζει το μέλλον εκείνος που γεμίζει τη μνήμη, διαμορφώνει τις έννοιες και ερμηνεύει το παρελθόν». Με αφετηρία αυτό το αξίωμα ο Stürmer διαμορφώνει ένα μοντέλο «χρήσης» της Ιστορίας, που θεμελιώνεται στην «παγκόσμια πολιτική και

μηνίας βλ. τα άρθρα των G. Boltz για την Αυστρία, G. E. Rusconi για την Ιταλία και G. Leggewie για την Γαλλία, στο: D. Dinner (επιμ.), *Ist der Nationalsozialismus Geschichte?*, Φρανκφούρτη 1987. Μια εύστοχη ανάλυση του προβληματισμού και των προεκτάσεων του θέματος για την Γερμανία μας δίνει το βιβλίο του Ch. S. Maier, *The Unmasterable Past*, Λονδίνο 1988.

4. W. J. Mommsen, «Weder Leugnen noch Vergessen befreit von der Vergangenheit», στη *Frankfurter Rundschau*, 1.12.86.

5. Βλ. ενδεικτικά τα επιχειρήματα του J. Habermas, «Eine Art Schadensabwicklung. Die apologetischen Tendenzen in der deutschen Zeitgeschichtsschreibung», στο *Historikerstreit*, σ. 63.

οικονομική υπευθυνότητα) της σύγχρονης Γερμανίας και επιβάλλει την αναζήτηση της «...χαμένης Ιστορίας»⁶, δηλαδή την «...ηθικά θεμιτή και πολιτικά αναγκαία» ιστορικοποίηση της αρνητικής περιόδου του εθνικοσοσιαλισμού.

Πέρα από το γεγονός ότι δικαίως αμφισβητήθηκε η έννοια «της χαμένης Ιστορίας» ως απλό ρητορικό σχήμα, αφού ειδικά για την συγκεκριμένη υπάρχει πληθώρα ερευνών, αξιοσημείωτη είναι σ' αυτό το σημείο η καταρχήν αντίθετη άποψη του Stürmer από τους άλλους «αναθεωρητικούς» στο ζήτημα της πολιτικοποίησης της Ιστορίας. Ιδιαίτερα οι E. Nolte, A. Hillgruber και K. Hildebrand απορρίπτουν κάθε ιδέα πολιτικής διαπλοκής και αντίθετα επικαλούνται την αυστηρή επιστημονικότητα των θέσεών τους. Σε σημείο μάλιστα ώστε να επιδιώκουν την περιθωριοποίηση της παρέμβασης του Habermas ως μη ειδικού, δηλαδή Ιστορικού⁷, παραβλέποντας ότι την ουσία της κριτικής του συμεριζονται και πολλοί Ιστορικοί, ότι το θέμα της γενοκτονίας αφορά λόγω της ασύλληπτης ακρότητάς του κάθε πολίτη, και ακόμη ότι το θέμα δεν είναι δυνατό να αποτιμηθεί, εάν διαχωριστεί από το ηθικό πλαίσιο, στο οποίο ενυπάρχει.

Είναι χαρακτηριστικό της στάσης των «αναθεωρητικών», να αγνοούν τις βαθύτερες αιτίες της διαμάχης απορρίπτοντας την συνάρτηση της επιστημονικής επιχειρηματολογίας με την ηθική και την πολιτική.

Από επιστημολογική άποψη οι θέσεις των «αναθεωρητικών» παρουσιάζουν σοβαρές αδυναμίες. Αυτό αφορά προ πάντων την προτεινόμενη εξομοίωση του Άουσβιτς με τα εγκλήματα του σταλινικού καθεστώτος κατά των Κουλάκων. Την θέση αυτή, που αποτέλεσε την αφετηρία της όλης διαμάχης, εισήγαγε στη συζήτηση ο Nolte με μια σειρά ερωτημάτων, τα οποία δεν είναι παρά επικαλυμμένες διαπιστώσεις, όπως θα δούμε στη συνέχεια: «Εκτέλεσαν οι εθνικοσοσιαλιστές, εκτέλεσε ο Χίτλερ μια "ασιατική" πράξη ίσως μόνο επειδή ο ίδιος και οι όμοιοί του θεωρούσαν εαυτούς δυνητικά ή πραγματικά θύματα μιας "ασιατικής" πράξης; Δεν προηγείται το Γκούλακ του Άουσβιτς; Δεν είναι οι "ταξικοί φόννοι" των Μπολσεβίκων το λογικό και πραγματικό προοίμιο των φυλετικών φόννων των Ναζιστών;⁸». Στη συνέχεια η ανάπτυξη του θέματος από τον Nolte υποβάλλει το συμπέρασμα ότι η γενοκτονία Εβραίων, Σίντι και Ρομ, Σλάβων και άλλων εθνοτήτων, δεν ήταν

6. M. Stürmer, «Geschichte in geschichtslosem Land», στην *FAZ*, 25.4.1986.

7. Βλ. σχετικά τις θέσεις των «αναθεωρητικών» στο *Historikerstreit*, ό.π.: E. Nolte, «Die Sache auf den Kopf gestellt», σ. 223· A. Hillgruber, «Für Forschung gibt es kein Frageverbot», σ. 234· K. Hildebrand, «Das Zeitalter der Tyrannen», σ. 84-92· H. J. Fest, «Die geschuldete Erinnerung», σ. 101.

8. E. Nolte, «Vergangenheit, die nicht vergehen will», στην *FAZ*, σ. 86. Είναι ενδεικτικό ότι με τον όρο «ασιατική πράξη» εννοείται μια ενέργεια ακραίας βαρβαρότητας, η προέλευση της οποίας καθορίζεται στον ανατολικό κόσμο.

παρά αποτέλεσμα προληπτικής άμυνας των Ναζιστών και το 'Αουσβιτς αντίγραφο του «Αρχιπελάγους Γκούλακ».

Ο Nolte εφαρμόζει την καθόλα θεμιτή συγκριτική μέθοδο. Όμως σχετικοποιεί άκριτα τα ναζιστικά εγκλήματα, αφού πέρα από τις ομοιότητες μεταξύ των δύο καθεστώτων, όπως την εχθρικότητα κατά του αστικού δημοκρατικού συστήματος και τις παρόμοιες μορφές καταπίεσης, παραβλέπει σημαντικότερες διαφορές.

Συγκεκριμένα αγνοεί αντιθέσεις στην ιδεολογία, στην μελλοντική προοπτική, στις κοινωνικές αιτίες και συνέπειες, στην εκτίμηση των διεργασιών της εξέλιξης της Ιστορίας. Ακόμη δεν λαμβάνει υπόψη του τις σημαντικότερες ποιοτικές διαφορές σχετικά με τις μορφές καταπίεσης, όπως για παράδειγμα ότι από την μια πλευρά έχουμε το γραφειοκρατικά αμέτοχο και τεχνικά τέλειο σύστημα εξόντωσης του Ναζισμού σ' ένα εκβιομηχανισμένο Γ' Ράιχ. Ενώ από την άλλη βρίσκεται το σχετικά καθυστερημένο σταλινικό κράτος, όπου κυριαρχεί ένα μείγμα εμφυλιοπολεμικών ακροτήτων, μαζικών εκτελέσεων, εργασιακής δουλείας και πείνας⁹. Κατά του επιλεκτικού τρόπου σύγκρισης διατυπώθηκε ένα ακόμη σοβαρό επιχείρημα, το οποίο συγχρόνως υπογραμμίζει την μοναδικότητα της γενοκτονίας των Εβραίων. Δηλαδή το γεγονός ότι ποτέ προηγουμένως στην Ιστορία ένα κράτος μέσω του ηγέτη του δεν αποφάσισε, ανακοίνωσε και έθεσε σε ενέργεια με όλες τις κρατικές εξουσίες την εξόντωση μιας ορισμένης ομάδας ανθρώπων, συμπεριλαμβανομένων των υπερηλίκων, των γυναικών, των παιδιών και αυτών ακόμη των βρεφών¹⁰.

Παρόμοια απολογητικές τάσεις απορρέουν κι από μια άλλη θέση του Nolte, με την οποία υποστηρίζει ότι όταν το 1939 ο πρόεδρος του Σιωνιστικού Συνεδρίου, Ch. Weizmann, κάλεσε τους Εβραίους να συμπαραταχθούν με την Μ. Βρετανία, ο Χίτλερ εξέλαβε αυτή την έκκληση ως μια μορφή κήρυξης πολέμου. Με συνέπεια να συμπεραίνεται ότι εν μέρει δικαίως αντιμετωπίστηκαν οι Εβραίοι ως εμπόλεμη πλευρά και εκτοπίστηκαν στα στρατόπεδα με τα γνωστά, φρικτά αποτελέσματα¹¹.

Και αυτή η ερμηνεία του Nolte παραποιεί την ιστορική πραγματικότητα. Αναμφίβολα γνωρίζει και ο ίδιος ότι τότε δεν υπήρχε εβραϊκό κράτος, καθώς επίσης ότι το Σιωνιστικό Συνέδριο δεν είχε την υπόσταση κυβέρνησης, ώστε η δήλωση του Weizmann να ισχύει ως κήρυξη πολέμου¹².

9. J. Kocka, «Hitler sollte nicht durch Stalin und Pol Pot verdrängt werden», στη *Frankfurter Rundschau*, 23.9.86.

10. E. Jäckel, «Die elende Praxis der Untersteller», *Die Zeit*, 12.9.86.

11. E. Nolte, «Die negative Lebendigkeit des Dritten Reichs», στο *Aspects of the Third Reich*, επιμ. W. Koch, Λονδίνο 1985, σ. 17-38.

12. M. Broszat, «Wo sich die Geister scheiden», στο *Historikerstreit*, ό.π., σ. 191.

Η επιδίωξη να εμφανιστεί η γενοκτονία ως αντίδραση στην «ασιατική» απειλή, όπως την «αισθάνονταν» ο Χίτλερ και οι Ναζιστές¹³ αντικρούεται από την ιστορική ανάλυση αιτιών και κινήτρων. Είναι γεγονός αναμφισβήτητο ότι οι απαρχές του αντισημιτισμού στη Γερμανία πηγάζουν από παλαιότερες εποχές. Ο δε συνδυασμός του με τον κομμουνισμό είχε εμφανιστεί σε εθνικιστικούς κύκλους ήδη προ του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Ο ίδιος ο Χίτλερ είχε διαμορφώσει την ιδέα της ολοκληρωτικής εξόντωσης των Εβραίων πριν από το 1924, δηλαδή πολύ πριν γίνουν γνωστές οι συνθήκες δίωξης των Κουλάκων¹⁴. Αυτό σημαίνει ότι το ολοκαύτωμα δεν οφείλεται στα διαδραματιζόμενα στη Σοβιετική Ένωση και φυσικά δεν έχει άμεση σχέση με το Παγκόσμιο Σιωνιστικό Συνέδριο.

Ορθά λοιπόν αμφισβητήθηκε ως ατεκμηρίωτη η θεώρηση του Nolte που αποδέχεται ως κύρια αιτία της γενοκτονίας τον «ασιατικό» κίνδυνο, πόσο μάλλον που μέχρι το 1941 ο Χίτλερ συμμαχούσε με τον Στάλιν¹⁵.

Μετά από αυτές τις διαπιστώσεις τίθεται πιεστικά το ερώτημα για τα κίνητρα που διέπουν τις «αναθεωρητικές» θέσεις του Nolte. Η απάντηση εμπεριέχεται στον υπότιτλο ενός άρθρου του στην έγκυρη εφημερίδα *Die Zeit*: «Κατά του αρνητικού εθνικισμού στην θεώρηση της Ιστορίας»¹⁶. Όπως ορθά επισημάνθηκε στόχος του δεν είναι απλώς να «εξωραΐσει» το εθνικοσοσιαλιστικό καθεστώς και τα εγκλήματά του. Αλλά πολύ περισσότερο να περιορίσει την απήχηση συμπερασμάτων της Ιστοριογραφίας των προηγούμενων δεκαετιών, τα οποία όχι μόνο απομυθοποίησαν την Γερμανική Ιστορία, αλλά συγχρόνως απελευθέρωσαν πνευματικές δυνάμεις που αντιμετώπιζαν με κριτική διάθεση την επίκαιρη κοινωνική κατάσταση στη Γερμανία¹⁷.

Αναλόγως απολογητικά είναι και τα συμπεράσματα που απορρέουν από ορισμένες θέσεις του Hillgruber. Βασικό παράδειγμα αποτελεί η ερμηνεία του σ' ό,τι αφορά την αμυντική προσπάθεια της Βέρμαχτ στο ανατολικό μέτωπο κατά την προέλαση του σοβιετικού στρατού το 1944/45. Ο Hillgruber διατείνεται ότι ο γερμανικός στρατός δεν αγωνιζόταν μόνο για να διασώσει τον άμαχο πληθυσμό, αλλά ότι υπεραμυνόταν και του δυτικού πολιτισμού, τον οποίο ταυτίζει με τις γερμανικές πόλεις. Ακόμη «εξαγνίζει» τον αμυντικό αγώνα υπογραμμίζοντας την πλευρά των στρατιωτών και του απελπι-

13. E. Nolte, «Die Sache...», ό.π., σ. 224-25.

14. R. Löwenthal, «Leserbrief an die FAZ», 29.11.86.

15. J. Kocka, ό.π.

16. E. Nolte, «Gegen den negativen Nationalismus in der Geschichtsbetrachtung», *Historikerstreit*, ό.π., σ. 224/25.

17. W. J. Mommsen, ό.π.

σμένου άμαχου πληθυσμού, ενώ παράλληλα εγκωμιάζει «...αξιωματούχους του εθνικοσοσιαλιστικού κόμματος, που αναδείχθηκαν στους κινδύνους της τελευταίας απεγνωσμένης άμυνας»¹⁸. Αυτή η ερμηνεία του Hillgruber μυθοποιεί τα γεγονότα, αφού παρακάμπτει το ουσιαστικότερο δίλημμα της άμυνας στο ανατολικό μέτωπο, δηλαδή ότι η συνέχισή της διατηρούσε σε λειτουργία τον μηχανισμό εξόντωσης των στρατοπέδων.

Ο Hildebrand από την πλευρά του εκθειάζει τις «αναθεωρητικές» απόψεις του Nolte και υπεραμύνεται των θέσεων του Hillgruber¹⁹. Ο ίδιος υπερβαίνει με ιδιόμορφο τρόπο το πρόβλημα της ανάλυσης των προϋποθέσεων της εθνικοσοσιαλιστικής τυραννίας μεταθέτοντας την διερεύνησή τους σε μεταφυσικό επίπεδο, διότι όπως διατείνεται, αυτές «...χάνονται στο "Ανεύρετον", μέσα από μια αλυσίδα αιτιών»²⁰.

Σε παρόμοιο πλαίσιο κινείται και η «αναθεωρητική» επιχειρηματολογία του σχετικά με τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Υποστηρίζει δηλαδή ότι βασική αιτία για την έκρηξη του πολέμου ήταν η κατάρρευση της λεγόμενης Balance of Power, και όχι οι ιμπεριαλιστικές διαθέσεις των Μ. Δυνάμεων και ιδιαίτερα της Γερμανίας. Μ' αυτό τον τρόπο υποβαθμίζεται η προεξάρχουσα ευθύνη της γερμανικής πολιτικής στην έκρηξη του πολέμου²¹.

Ολοκληρώνοντας αυτή την σύντομη αναφορά σε οριακές θέσεις των «αναθεωρητικών» πρέπει να γίνει μνεία σ' έναν ακόμη υποστηρικτή των απόψεων του Nolte, τον Η. J. Fest. Είναι γνωστός βιογράφος του Χίτλερ και επιπλέον κατέχει σημαντική θέση μεταξύ αυτών που επηρεάζουν την κοινή γνώμη, ως συνεκδότης της ευρείας κυκλοφορίας συντηρητικής Frankfurter Allgemeine Zeitung (FAZ). Ο Fest αποδεχόμενος ως αιτία για την γενοκτονία την «βούληση εξόντωσης» του Χίτλερ συμβάλλει στον αποπροσανατολισμό της κοινής γνώμης²², αφού έτσι παραγνωρίζει ότι το καθοριστικό πλαίσιο για την «πολιτική της γενοκτονίας» ήταν οι δομές της γερμανικής κοινωνίας, που επέτρεψαν στους εθνικοσοσιαλιστές να εφαρμόσουν τα άνομα σχέδιά τους. Και σ' αυτή την περίπτωση έχουμε σύγκλιση των «αναθεωρητικών» σ' ένα

18. A. Hillgruber, «Der Zusammenbruch im Osten 1944/45 als Problem der deutschen Nationalgeschichte», στο *Zweierlei Untergang. Die Zerschlagung des Dritten Reichs und das Ende des europäischen Judentums*, επιμ. Α. Hillgruber, Βερολίνο 1986, σ. 23.

19. K. Hildebrand, ό.π., σ. 91. Βλ. ακόμη την τοποθέτησή του στις θέσεις του Nolte στο *Historische Zeitschrift*, τ. 242, 1986, σ. 465 κ.ε.

20. K. Hildebrand, «Wer den Abgrund entrinnen will, muss ihn aufs genauste ausloten», *Die Welt*, 22.11.86.

21. W. J. Mommsen, ό.π.

22. Η. J. Fest, ό.π., σ. 105.

κρίσιμο ζήτημα. Την πρόταξη του ερωτήματος περί αιτιακής σχέσης μεταξύ σταλινικών και χιτλερικών εγκλημάτων, όπως την αντιλαμβάνεται ο Nolte. Αυτό όμως επιβάλλει έναν αντιδεοντολογικό περιορισμό της συζήτησης, αφού έτσι παραμερίζονται κρίσιμα θέματα, που αφορούν στις συμπεριφορές της γερμανικής κοινωνίας.

Για παράδειγμα δεν ερευνάται η έλλειψη αποφασιστικής αντίδρασης της γερμανικής κοινής γνώμης εναντίον των διώξεων των Εβραίων. Παραβλέπεται η αποδοχή εκ μέρους πολλών Γερμανών του εξοστρακισμού των Εβραίων από την κοινωνική ζωή, γεγονός που αποτέλεσε την αφετηρία των εξελίξεων που οδήγησαν στην γενοκτονία. Ακόμη υποβαθμίζεται το γεγονός της ενεργού συμμετοχής πολλών Γερμανών στο ναζιστικό σύστημα, δηλαδή στις ομάδες κρούσης, στις εντοπίσεις, στην «αξιοποίηση» εβραϊκών περιουσιών και στην εκτέλεση της γενοκτονίας²³. Η αναγκαιότητα διερεύνησης αυτών των φαινομένων γίνεται ακόμη πιο επιτακτική, αν ληφθεί υπόψη ότι και οι ερμηνείες που επικεντρώνονται στον αυταρχικό χαρακτήρα του γερμανικού λαού και στη λατρεία του προς την τάξη και την εξουσία, δεν επεξηγούν επαρκώς την έκταση της ηθικής αδιαφορίας και της απάθειας μπροστά στη φρίκη της γενοκτονίας.

Ιστορικοί και διανοητές επισημαίνουν την προφανή έλλειψη κριτικής διάθεσης εκ μέρους των «αναθεωρητικών» και τονίζουν ότι η ενύπαρκτη προσέγγιση των ιστορικών φαινομένων, πέρα από τον απολογητικό χαρακτήρα της, θεμελιώνει και μια ιδεολογικά και πολιτικά άκριτη αντιμετώπιση των επίκαιρων προβλημάτων της σύγχρονης γερμανικής κοινωνίας²⁴. Και τελικά αποβλέπει στην αποδυνάμωση του κριτικού λόγου, που είχε επικρατήσει στις κοινωνικές επιστήμες στις δεκαετίες του '60 και '70. Από την άλλη πλευρά προωθείται ο «αναθεωρητικός» λόγος, ο οποίος τροφοδοτεί πολιτικές επιδιώξεις με επιχειρήματα από την Ιστορία, και προσφέρει — έστω ακούσια — επιστημονική κάλυψη σε πληθώρα προπαγανδιστικών δημοσιευμάτων ακροδεξιών τάσεων²⁵.

Ως βασικό αντίλογο σ' αυτή την κριτική οι «αναθεωρητικοί» προβάλλουν την ελευθερία της επιστήμης να θέτει ερωτήματα, όσο ευαίσθητα και φλέγοντα κι αν είναι αυτά²⁶. Ωστόσο η επιστημονική ελευθερία, την οποία δεν

23. H. Mommsen, «Neues Geschichtsbewusstsein und Relativierung des Nationalsozialismus», *Historikerstreit*, ό.π., σ. 180.

24. K. Sontheimer, «Maskenbildner schminken eine neue Identität», *Historikerstreit*, σ. 278.

25. H. A. Winkler, «Auf ewig in Hitlers Schatten?», *Historikerstreit*, ό.π., σ. 262.

26. K. Hildebrand, ό.π.· A. Hillgruber, ό.π. «Für Forschung...», σ. 232· E. Nolte, ό.π., σ. 228, 230· H. J. Fest, ό.π., σ. 100· M. Stürmer, ό.π. Ακόμη βλ. τους Th. Nipperdey, «Unter der Herrschaft des Verdachts», *Historikerstreit*, ό.π., σ. 217

αμφισβήτησε κανένας από τους επικριτές, αποκαλύπτεται ως ρητορικό σχήμα, αφού οι «αναθεωρητικοί» δεν προβληματίζονται ως προς το περιεχόμενο του όρου. Δεν λαμβάνουν δηλαδή υπόψη τους ότι ως αφηρημένη έννοια συγκεκριμενοποιείται από τον επιστήμονα. Ο οποίος όμως διέπεται από κάποιας μορφής ιδεολογία, που ενυπάρχει μερικώς στο έργο του, ακόμη και όταν ο ίδιος καταβάλλει προσπάθειες να παραμείνει αντικειμενικός στις κρίσεις του.

Η παραγνώριση εκ μέρους των «αναθεωρητικών» αυτών των παραμέτρων και η εμμονή τους σε παραδοσιακά ερμηνευτικά πρότυπα της προπολεμικής Ιστοριογραφίας, δεν εκφράζουν παρά μια συντηρητική κοινωνική αντίληψη²⁷. Σ' αυτήν αντιπαραθέτουν οι επικριτές μια πλουραλιστική, ανοιχτή σε επιρροές κοινωνία, από την οποία απορρέει ένα μοντέλο κριτικής ανάλυσης των ιστορικών φαινομένων. Ένα μοντέλο που ενσωματώνει τις σύγχρονες κατηγορίες θεώρησης, δεν περιορίζεται στην αποδοχή του ερευνητή ως ουδέτερου μέσου μεταφοράς της «αλήθειας» των πηγών, αλλά απαιτεί απ' αυτόν να συνειδητοποιεί το ρόλο του ως παραγωγού ιδεολογίας και να λαμβάνει υπόψη του τις επιρροές και τις μεταβολές, στις οποίες υπόκειται. Μια θεώρηση της Ιστορίας δηλαδή, που δεν παραβλέπει ότι η σχέση του ερευνητή με το παρελθόν μπορεί να μετασχηματιστεί στο βαθμό που η πραγματικότητα και μ' αυτή τα ενδιαφέροντα, τα πάθη, ο τρόπος σκέψης και οι κανόνες κοινωνικής συμπεριφοράς μεταβάλλονται²⁸. Στη συνειδητοποίηση αυτής της προβληματικής ακριβώς βρίσκεται το νόημα της κριτικής κατά των «αναθεωρητικών». Γι' αυτό το λόγο τους καταλογίζεται ότι το ενδιαφέρον τους δεν επικεντρώνεται στην διερεύνηση των αιτιών μέσα από την απελευθερωτική δυναμική της κριτικής. Αλλά ότι αναζητεί το «επιδοκιμαζόμενο παρελθόν», και αποδέχεται την Ιστορία μόνο ως θετική παράδοση για την διατήρηση μνημών, που ενισχύουν την διαμόρφωση μιας θετικιστικής εθνικής ταυτότητας. Όμως η ιστοριοποίηση της ναζιστικής περιόδου είναι ανέφικτη χωρίς την επίγνωση ότι η Ιστοριογραφία λειτουργεί υπό ορισμένες προϋποθέσεις, διέπεται από συγκεκριμένα ενδιαφέροντα και υπόκειται σε εξαρτήσεις.

Η αντιπαράθεση για μεθοδολογικά ζητήματα και ερευνητικά συμπεράσματα αποτελούν μόνο μια πλευρά της «διαμάχης των Ιστορικών». Ως βαθύτερη αιτία αναδεικνύεται το πρόβλημα της «υπέρβασης του παρελθόντος», που είναι άρρηκτα συνυφασμένο με την αναζήτηση εθνικής ταυτότητας. Η προσπάθεια υπέρβασης αυτού του προβλήματος μέσα από την θετικιστική

και H. Möller, «Es kann nicht sein, was nicht sein darf», ό.π., σ. 322, που συμπλέει με αυτή την άποψη των «αναθεωρητικών».

27. J. Habermas, «Vom öffentlichen Gebrauch der Historie», *Die Zeit*, 7.11.86.

28. H. Mommsen, «Historische Methode», στο *Fischer-Lexikon «Geschichte»*, επιμ. W. Besson, Φρανκφούρτη 1969, σ. 80.

θεώρηση της Ιστορίας, δεν είναι μοναδική στα χρονικά της μεταπολεμικής Γερμανίας. Ήδη κατά την περίοδο του «Ψυχρού Πολέμου» είχε επικρατήσει στους Γερμανούς «...μια συμπεριφορά, που δεν ήθελε να γνωρίζει τίποτα από το παρελθόν, ...μια υποχώρηση στην ιστορική ανυπαρξία, (μια) άνευ όρων συνθηκολόγηση μπροστά στην Ιστορία»²⁹. Η στάση αυτή εκφράστηκε δραματικά στην δεκαετία του '60 με την περίφημη συζήτηση-Fischer. Οι θέσεις του Fischer ότι η Γερμανία φέρει την πρωταρχική ευθύνη για την έκρηξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου³⁰, προκάλεσαν σφοδρές αντιδράσεις του ακαδημαϊκού κατεστημένου, που συνοδεύτηκαν κι από παρεμβάσεις πολιτικών του συντηρητικού χώρου³¹. Τελικά όμως παγιώθηκαν στην Ιστοριογραφία, διότι μέσα από την επανεξέταση και κριτική ανάλυση των πηγών επιτεύχθηκε η υπέρβαση των προβαλλόμενων εθνικοπολιτικών σκοπιμοτήτων και η απομυθοποίηση των απολογητικών τάσεων της παραδοσιακής Ιστοριογραφίας, που είχαν κυριαρχήσει επί δεκαετίες.

Σ' ό,τι αφορά την ηθική πλευρά του θέματος της γενοκτονίας, ορθά παρατηρήθηκε πως το ερώτημα περί «μοναδικότητας» των ναζιστικών εγκλημάτων δεν είναι πρωταρχικό. Αφού για την μεταπολεμική γερμανική κοινωνία δεν αλλάζει τίποτα ως προς το βάρος της ευθύνης, ακόμη κι αν αυτά δεν ήταν «μοναδικά»³². Το μέγεθος ευθύνης του Χίτλερ για αυτά δεν είναι δυνατό να θεωρείται προϋπόθεση για μια αντιστρόφως ανάλογη απαλλαγή της γερμανικής κοινωνίας. Βέβαια ο Χίτλερ έδωσε τη διαταγή για την εξόντωση, όμως όπως ορθά επισημάνθηκε, κανείς δεν απαλλάσσεται από την ευθύνη που την αποδέχθηκε, την ανέχθηκε και την εκτέλεσε. Όπως επίσης δεν απαλλάσσεται κανένα μεμονωμένο άτομο, αλλά ούτε και η κοινωνία, στην οποία συνέβη αυτό³³.

Το μείζον αυτό πρόβλημα διατύπωσε με ευαισθησία και πραγματισμό ο κύριος επικριτής των «αναθεωρητικών», επισημαίνοντας ότι: «Μετά το 'Αουσβιτς δεν είναι δυνατό χωρίς μελέτη να διαμορφωθεί μια εθνική συνείδηση από τις καλύτερες παραδόσεις του έθνους, παρά μόνο μέσα από την κριτική αντιπαράθεση με την ηθική καταστροφή της εθνικοσοσιαλιστικής περιόδου. Χωρίς αυτή τη στάση οι Γερμανοί θα χάσουν για τον εαυτό τους, αλλά και οι άλλοι λαοί για τους Γερμανούς, τον σεβασμό»³⁴.

29. W. J. Mommsen, «Historisches Denken der Gegenwart», ό.π., σ. 100.

30. F. Fischer, *Griff nach der Weltmacht*, Ντύσσελντορφ, 1961.

31. Βλ. την ανάλυση της διαμάχης I. Geiss, *Studien über Geschichte und Geschichtswissenschaft*, Φρανκφούρτη 1972.

32. E. Jäckel, ό.π.

33. Chr. Meier, «Kein Sohusswort», *Historikerstreit*, ό.π., σ. 269.

34. J. Habermas, ό.π.

Είναι προφανές ότι το θέμα της γενοκτονίας δεν αφορά μόνο στην επιστημονική διάσταση, αλλά αποτελεί καθαυτό υπαρξιακό πρόβλημα. Ο ουδέτερος παρατηρητής είναι δύσκολο να κατανοήσει πόσο επιβαρύνει τη γερμανική κοινωνία, αλλά και κάθε άτομο, ένα τόσο τρομακτικό παρελθόν, δηλ. η πρωτοφανής αγριότητα των ναζιστικών εγκλημάτων. Είναι δύσκολο να συλλάβει το μέγεθος της ηθικής ευθύνης ότι αυτά έγιναν από τυφλωμένους μεν από φυλετικό φανατισμό ναζιστές, αλλά οπωσδήποτε από Γερμανούς. Δηλαδή από ένα έθνος που είχε στο παρελθόν τεράστια συμβολή στο πολιτισμικό γίγνεσθαι της Ευρώπης. Χωρίς αμφιβολία οι ριζικές τομές στην πολιτική πορεία της Γερμανίας από το 1871 και μετέπειτα αποδυναμώσαν την αίσθηση της ιστορικής συνέχειας στο λαό, που δυσκολεύεται να κατανοήσει το παρελθόν του και να αντιμετωπίσει την Ιστορία του. Πάνω από όλα όμως είναι το απάνθρωπο σύστημα του Ναζισμού, που αποτέλεσε την τραυματική εμπειρία, η οποία περιορίζει την ιστορική σκέψη³⁵. Μ' αυτά τα δεδομένα δεν είναι παράδοξο ότι η απώθηση αυτής της περιόδου, εκτός από τις συνειδητές προσπάθειες επικάλυψης, λειτουργεί σ' ένα βαθμό και ως θεραπευτική διεργασία.

Οστόσο η στρατηγική απώθησης, που έμμεσα προωθείται από τους «αναθεωρητικούς» δεν είναι μόνο επιστημονικά αντιδεοντολογική, αλλά και αναποτελεσματική. Αυτό κατέδειξε η μεγάλη απήχηση που είχε στην κοινή γνώμη της Γερμανίας στο τέλος της δεκαετίας του '70 η προβολή μιας τηλεοπτικής ταινίας με θέμα το Holocaust. Λαμβανομένης υπόψη της ευρύτατης ενημέρωσης της κοινής γνώμης με δημοσιεύματα και τηλεοπτικά προγράμματα κάθε χρόνο στην επέτειο της κατάρρευσης του Γ' Ράιχ, υπέθετε κανείς ότι δεν υπήρχαν Γερμανοί που δεν γνώριζαν έστω και επιφανειακά τον απάνθρωπο μηχανισμό των στρατοπέδων εξόντωσης. Μ' αυτά τα δεδομένα ήταν για τον ουδέτερο τηλεθεατή μια συγκλονιστική εμπειρία, η παρουσία μιας γυναίκας σ' ένα τηλεοπτικό πρόγραμμα στρογγυλής τράπεζας, η οποία από τηλεφώνου, κλαίγοντας με αναφυλλητά προσπαθούσε να πείσει τον συνομιλητή της ότι μέχρι την προβολή της ταινίας δεν «γνώριζε» τίποτα σχετικό με την φρίκη των στρατοπέδων, μολονότι ως νεαρή κοπέλλα κατοικούσε κοντά σ' ένα από αυτά! Η αξιόπιστη συντριβή της μπροστά σε εκατομμύρια ακροατών καταμαρτυρεί ότι όλα τα χρόνια είχε απωθήσει την ευθύνη της γνώσης των φοβερών εγκλημάτων, η οποία αφυπνίστηκε με αφορμή την μελοδραματική εκείνη ταινία. Σίγουρα η γυναίκα αυτή δεν αποτελεί μοναδικό παράδειγμα για το ανέφικτο της απώθησης αρνητικών πτυχών της Γερμανικής Ιστορίας.

Οι «αναθεωρητικές» θέσεις, αλλά και η ίδια η «διαμάχη των Ιστορικών» μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η κριτική μέθοδος αν και συμφιλίωσε ευρύ-

35. W. J. Mommsen, ό.π.

τερα στρώματα της κοινωνίας με την ιδέα της ευθύνης, δεν επέτυχε όμως να ξεπεράσει το πρόβλημα της «υπέρβασης του παρελθόντος». Η φοβερή αλήθεια των αδιανόητων εγκλημάτων υπερβαίνει την ανθρώπινη ψυχική δύναμη, η οποία δυσκολεύεται να αποδεχθεί την απάνθρωπη ακρότητα. Ένας περιώνυμος της παραδοσιακής Ιστοριογραφίας, ο Fr. Meinecke, διατύπωσε λίγα χρόνια μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο την πεμπτουσία του προβλήματος σε μία φράση: «Το σκέπτομαι και μου είναι αδύνατο να το ξεπεράσω»³⁶.

---

36. Βλ. την παράθεση στο G. Graig, *Deutsche Geschichte 1866-1945*, Μόναχο 1980, σ. 673.